

ТҮРК МАМЛЕКЕТТЕРДИН ПАРЛАМЕНТТИК АССАМБЛЕЯСЫ

ЭКОНОМИКАЛЫК КЫЗМАТТАШТЫК БОЮНЧА КОМИССИЯ

ОНУНЧУ ЖЫЙЫН

Астана (онлайн), 2023-жылдын 20-апрели

ОТЧЁТ

ТҮРКПА МҮЧӨ ӨЛКӨЛӨРДҮН СООДА ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК ДАРМАНЫН ИНТЕГРАЦИЯСЫ: ЖАҢЫ РЕАЛДУУЛУКТА КЕЛЕЧЕК ТРАНСПОРТТУК СҮЛДӨРҮ

I. КИРИШМЕ

1. Кыргызстандын Чолпон-Ата шаарында өткөн ТүркПАнын 11-Пленардык отурумунда кабыл алынган Катчылыктын 2023-жылга карата иш планына ылайык ТүркПАнын Экономикалык кызматташтык боюнча Комиссиясынын онунчу жыйынын күн тартибинин негизги темасы “ТүркПА мүчө өлкөлөрдүн соода жана экономикалык дарманын интеграциясы: жаңы реалдуулукта келечек транспорттук сүлдөрү” деп чечим алынган.
2. Дүйнөлүк рыноктордун глобалдашуусу, дүйнөлүк жеткирүү тизмектин калыптанышы, учурдагы экономикалык тенденциялар дүйнөлүк сооданын мындан аркы өсүшүнө ишенүүгө мүмкүндүк берет. ТүркПА мүчө өлкөлөрдүн транспорттук комплексинин негизги чакырыгы – дүйнөлүк ири рыноктордун ортосундагы ташылган жүктөрдүн бир бөлүгүн ТүркПА региону аркылуу ташууну кайра багыттоо мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруу. Транзиттик жүк агымын тартуу кандайдыр бир экономикалык өзгөрүүлөргө байланыштуу

дүйнөлүк сооданын көлөмү азайса дагы актуалдуу бойдон кала берерин белгилей кетүү керек, анткени бул соода көлөмүн көбөйтүү менен кошумча жүк агымын тартуу жөнүндө гана эмес, ошондой эле ТүркПАнын үлүшүн көбөйтүү жолу менен болгон жүк агымынын структурасын кайра бөлүштүрүүсү жөнүндө маселе. ТүркПАга мүчө бардык мамлекеттер Европа-Азия транзиттик транспорттук рыногун жана тескерисинче өнүктүрүүгө кызыкдар.

3. Эл аралык соода байланыштарынын кеңейиши андан ары жана барган сайын татаал жана бири-бирине көз каранды болгон товарлардын көлөмүнүн өсүшүнө алып келди. Товарларды ташуу наркы сооданын көлөмүнө, багытына жана түзүмүнө таасирин тийгизет. Соода жана транспорттогу тоскоолдуктар эл аралык соодага олуттуу таасирин тийгизет, анын өсүшүнө да, ЭКӨУ анализин алса, транзакциялык чыгымдардын 1%га кыскарышы дүйнөлүк кирешени 40 миллиард долларга көбөйтүшү мүмкүн экенин көрсөтүп турат. Аралык же жүк ташуу наркына караганда, соода логистикасынын бардык компоненттери соодага олуттуу таасир тийгизет.
4. ТүркПА мүчө мамлекеттердин милдети – Кытай менен Европа Биримдигинин (ЕБ) ортосундагы жүк ташууларды ТүркПАнын региону аркылуу жол үстүндөгү транзиттик ташуунун көбөйтүшүн камсыз кылуу. Анткени транспорттук-логистикалык кызмат көрсөтүүлөрдүн дүйнөлүк рыногунун 19% Европа өлкөлөрүнө, 15% Кытайга туура келет. Кошумчалай кетсек, Кытай менен ЕБ номиналдык жактан дүйнөдө экинчи жана үчүнчү ири экономика болуп саналат жана алардын дүйнөлүк экономикадагы үлүшү 40% жакындап баратат. Ал эми акыркы жылдары Кытайдын дүйнөлүк экономикалык өсүшүнө кошкон салымы болжол менен 30% деңгээлинде калды, бул өлкөнү дүйнөлүк экономиканы калыбына келтирүүнүн эң ири кыймылдаткычына айландырат. Кытайдан Европага ТүркПА аркылуу өтүүчү транзиттик жолдун бир нече артыкчылыктары бар: ал Суэц каналы аркылуу өткөн деңиз жолуна караганда ылдам жана Кытайдан Европага аба транспортуна караганда арзан. Ошентип, жүк ташуунун бир бөлүгүн Евразиялык транзиттик коридорлор аркылуу ташууга кайра багыттоо үчүн бардык өбөлгөлөр бар.
5. Эл аралык транспорт коридорлорун өнүгүүсү экономикалык интеграция жана сооданы либералдаштыруу процесстери менен тыгыз байланышта, бул өз ара товар алмашуунун жол-жоболорун

жөнөкөйлөтүүгө көмөктөшөт. Глобалдык тобокелдиктердин күчөшүнүн шартында эл аралык транспорт коридорлорунун ишинин транспорттук-логистикалык аспектилерине саясий аспектилер кошулуп, алар белгилүү бир деңгээлде геосаясий таасирдин инструментине айланат. Ошентип, Кытайдын бир катар демилгелери ТүркПАнын региону аркылуу ЕБге карай Кытай транзитинин агымын өнүктүрүүгө кошумча түрткү берет, бул “Кытай – Борбордук жана Батыш Азия – Перс булуңу жана Жер Ортолук деңизи” борбордук Транс-Евразиялык экономикалык коридорун түзүү үчүн Жибек Жолунун Экономикалык алкагы долбоорун ишке ашыруу үчүн олуттуу аракеттерди көрүп жатат.

6. Ага альтернатива болгон Европа-Кавказ-Азия (ТРАСЕКА) транспорттук коридору – ЕБ тарабынан каржыланган “Европа-Азия-Кавказ” транспорттук коридор уюштуруу боюнча ЕБ менен өнөктөш өлкөлөрдүн эл аралык кызматташуу программасы. Технологиялык көз караштан алганда, программа транспорттун ар кандай түрлөрүн колдонууда бүткүл маршрут боюнча бирдиктүү транспорттук документ боюнча жүктөрдү ташууга багытталган.
7. Өз кезегинде ТүркПАга мүчө өлкөлөр Транскаспий эл аралык транспорт жолун (Орто коридор) куруу демилгесин сунушташты. Бул уюштуруунун негизги максаттары транзиттик жана тышкы соода жүктөрүн тартуу, комплекстүү логистикалык продукцияны өнүктүрүү, эффективдүү тариф саясатын жүргүзүү, чыгымдарды азайтуу жана кызматтардын баасын оптималдаштыруу, ташуу процессинин бирдиктүү технологиясын түзүү, чек ара жана бажы жол-жоболоруна жана порттордо жана док станцияларында жүктөрдү жана контейнерлерди кайра иштетүүгө байланышкан административдик тоскоолдуктарды азайтуу.
8. Ушуга байланыштуу ТүркПАга мүчө өлкөлөрдүн соода-экономикалык потенциалын интеграциялоону тереңдетүү үчүн жаңы геосаясий жана экономикалык реалдуулуктун контекстинде аталган эл аралык транспорт коридорлорун өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрүн издөө маанилүү.

II. ТҮРКПА МҮЧӨ ӨЛКӨЛӨР ОРТОСУНДАГЫ УЧУРДАГЫ СООДА ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК БАЙЛАНЫШТАРДЫН АБАЛЫ

Азербайжан

9. 2021-жылы Азербайжан менен Казакстандын ортосундагы соода жүгүртүү көлөмү 135,8 миллион доллар түздү, анын ичинде импорттун көлөмү 95,91 миллион доллар, экспорттун көлөмү 39,89 миллион доллар, тышкы соода балансы минус 56,02 миллион долларды түздү. 2020-жылга салыштырмалуу 2021-жылы Казакстан менен соода жүгүртүү 4,39%га азайды, анын ичинде импорт 17,4%га азайган, ал эми экспорт 53,91%га өстү. 2021-жылы Азербайжандын тышкы соода жүгүртүүсүндөгү Казакстандын үлүшү 0,4% (31-орун), анын ичинде импорт 0,82% (20-орун), экспорт 0,18% (32-орун) түздү.
10. 2021-жылы Азербайжан менен Кыргызстандын ортосундагы соода жүгүртүүсүнүн көлөмү 9,02 миллион доллар түздү, анын ичинде импорттун көлөмү 3,0 миллион доллар, экспорттун көлөмү 6,02 миллион доллар, тышкы соода балансы 3,02 миллион доллар түздү. 2020-жылга салыштырмалуу 2021-жылы Кыргызстан менен соода жүгүртүү 66,47%га өскөн, анын ичинде импорт 16,44%га азайган, ал эми экспорт 3,29 эсеге өскөн. 2021-жылы Азербайжандын тышкы соода жүгүртүүсүндөгү Кыргызстандын үлүшү 0,03% (72-орун), анын ичинде импорт 0,03% (72-орун), экспорт 0,03% (52-орун) түздү.
11. 2021-жылы Азербайжан менен Түркиянын ортосундагы соода жүгүртүүнүн көлөмү 5,02 миллиард доллар түздү, анын ичинде импорттун көлөмү 2,34 миллиард доллар, экспорттун көлөмү 2,68 миллиард доллар, тышкы соода балансы 338,76 миллион долларды түздү. 2020-жылга салыштырмалуу 2021-жылы Түркия менен соода жүгүртүү 10,02%га өскөн, анын ичинде импорт 12,37%, экспорт 8,05% өстү. 2021-жылы Азербайжандын тышкы соода жүгүртүүсүндөгү Түркиянын үлүшү 14,08% (2-орун), анын ичинде импорт 19,65% (2-орун), экспорт 11,26% (2-орун) түздү.

Казакстан

12. 2021-жылга Казакстан менен Азербайжандын ортосундагы товар жүгүртүү 332 миллион долларды түздү, бул өлкөнүн сооданын жалпы көлөмүндөгү үлүшүнүн 0,3%ын түздү, ал эми экспорт 287 миллион доллар түздү, бул өлкөнүн жалпы экспорттогу үлүшүнүн 0,5%ын түздү, импорт 44 миллион долларды түздү, бул өлкөнүн импорттун жалпы көлөмүндөгү үлүшүнүн 0,1%ын түзөт. Казакстан

менен Азербайжандын ортосундагы сооданын көлөмү акыркы жылдары дээрлик үч эсеге өскөндүгүнө байланыштуу 2022-жылдын август жана октябрь айларындагы мамлекет башчыларынын жолугушууларында эки тараптуу сооданын көлөмүн жакын келечекте 1 миллиард долларга жеткирүү милдети коюлган.

13. 2021-жылда Казакстан менен Кыргызстандын ортосундагы товар жүгүртүү 1,05 млрд АКШ долларын түздү, бул өлкөнүн сооданын жалпы көлөмүндөгү үлүшүнүн 1%ын түзөт, ал эми экспорт 674 млн. АКШ долларын түздү, бул өлкөнүн жалпы экспорттогу үлүшүнүн 1,1%ын түздү, импорт 375 млн. АКШ долларын түздү, бул өлкөнүн импорттун жалпы көлөмүндөгү үлүшүнүн 0,9%ын түзөт. Өткөн мезгилде Казакстан менен Кыргызстандын ортосундагы товар жүгүртүү 17,7%га өсүп, 1 млрд. доллардан ашкандыгына байланыштуу, мамлекет башчыларынын 2022-жылдын май жана октябрь айларындагы жолугушууларында өз ара экспорттук номенклатураны кеңейтүү, казак-кыргыз чек араларын өткөрүү мүмкүнчүлүгүн жакшыртуу, анын ичинде бажы процедураларына санариптик чечимдерди киргизүү аркылуу эки тараптуу сооданы 2 млрд. долларга товар жүгүртүүнүн көлөмүн системалуу түрдө жеткирүү милдети коюлган.
14. Түркия Казакстандын беш алдыңкы соода өнөктөшүнүн бири. Акыркы мезгилде өлкөлөр ортосундагы өз ара соода жүгүртүү 5 миллиард доллардан ашты. 2021-жылы Казакстандын Түркияга экспорту дээрлик 3 миллиард доллар түздү, импорт 1 миллиард доллардан ашыкты түздү. Мамлекет башчыларынын 2022-жылдын май жана октябрь айларындагы жолугушууларында эки тараптуу сооданын көлөмүн 10 миллиард долларга жеткирүү милдети коюлган. Түркия ошондой эле Казакстандын экономикасына 4 миллиард доллардан ашык инвестиция салган, Казакстандын 10 ири инвесторунун бири. Казакстан буга чейин Түркиянын экономикасына 1 миллиард доллардан ашык инвестиция салган. Акыркы 2 жылда түрк инвесторлору Казакстанда 16 инвестициялык долбоорду ишке ашырышты.

Кыргызстан

15. 2021-жылы Кыргызстан менен Азербайжандын ортосундагы товар жүгүртүү 10,0 млн АКШ долларын түзүп, 2020-жылга салыштырмалуу

1,4 эсеге көбөйдү. Импорттун көлөмү 3 эсеге өсүп, 75,7 млн долларды түзсө, экспорт 14,6%га азайып, 4,3 млн долларды түздү. Соода-экономикалык маселелерди тез арада чечүү максатында 1997-жылдын 23-апрелинде Кыргызстан менен Азербайжандын өкмөттөрүнүн ортосунда соода-экономикалык кызматташтык жөнүндө макулдашууга кол коюлган, анын негизинде экономикалык жана гуманитардык кызматташтык боюнча биргелешкен өкмөттөр аралык комиссия өз ишин жүргүзүп жатат.

16. Кыргызстан менен Казакстандын ортосунда 200дөн ашык мамлекеттер аралык, өкмөттөр аралык, ведомстволор аралык жана башка эки тараптуу келишимдер түзүлгөн. 2021-жылдын жыйынтыгы боюнча Кыргызстан үчүн Казакстан соода-экономикалык кызматташтык боюнча Россия жана Кытайдан кийинки 3-орунда турат. 2021-жылы товар жүгүртүү 1044,3 млн АКШ долларын түздү, бул 2020-жылга салыштырмалуу 29%га көп. 2021-жылы экспорт 33,6%га өсүп 382,2 млн АКШ долларын түздү, ал эми импорт 26,5%га өсүп 662,1 млн долларды түздү. Өкмөттөр аралык Кеңеш жана соода-экономикалык маселелер боюнча жумушчу топ соода-экономикалык маселелерди тез арада чечүү боюнча иш алып барууда.
17. 2017-2021-жылдар аралыгында Кыргызстан менен Түркиянын ортосундагы соода жүгүртүү 15,7%га өссө, импорт 1,4 эсеге көбөйсө, экспорт 1,4 эсеге кыскарган. 2021-жылы Кыргызстандын соода жүгүртүүсүндөгү Түркиянын үлүшү 4,9%ды, экспорттун жалпы көлөмүндөгү үлүшү 3,3%ды, импорттун жалпы көлөмүндөгү үлүшү 5,8%ды түздү. 2021-жылы Кыргызстан менен Түркиянын ортосундагы товар жүгүртүү 2020-жылга салыштырмалуу 1,5 эсеге көбөйүп, 412,2 млн долларды түздү, ал эми экспорт 21,3%га өсүп 90,6 млн долларды түздү, импорт 1,7 эсеге өсүп 321,6 млн долларды түздү.

Түркия

18. 2021-жылы Түркия менен Азербайжандын ортосундагы соода жүгүртүү 5,025 миллиард доллардан ашты, ал эми Түркиядан Азербайжанга экспорт 2020-жылга салыштырмалуу 12,3 пайызга өсүү менен 2 миллиард 343 миллион долларды түздү. Ошол эле учурда 2021-жылы Азербайжандан Түркияга импорт 2,682 миллиард долларды түзүп, 2020-жылга салыштырмалуу 8,05% көбөйгөн.

Мындан тышкары түрк подрядчылары Азербайжанда учурда 12 миллиард долларга жакын 363 долбоорду ишке ашырууда.

19. 2021-жылы Түркиянын Казакстанга экспорту болжол менен 1,3 миллиард долларды түздү. Өткөн жылга салыштырмалуу экспорт 31%га өстү. Негизги экспорттук продукциялар дары-дармектер, даяр кийимдер жана жабдуулар болгон. Ошол эле жылы импорт 1,6 миллиард долларды түзүп, өткөн жылга салыштырмалуу 35%га өскөн. Негизги импорттук продуктылар тазаланган жеткире иштетилбеген жез жана жез эритмелери, жеткире иштетилбеген алюминий, мунай газдары жана башка газ түрүндөгү углеводороддор, көмүр, көмүрдөн алынган брикеттер, гранулдар жана башка катуу отундар, пахта болгон. Жалпысынан 2021-жылы эки өлкөнүн соода жүгүртүүсү 2 миллиард 883 миллион АКШ долларын түздү.
20. 2020-жылы Түркия менен Кыргызстандын ортосундагы соода жүгүртүү 509 миллион доллар түздү, Түркиянын Кыргызстанга экспорту 418 миллион долларды түздү. Негизги экспорттолгон товарлар зергер буюмдары, дары-дармектер, курулуш материалдары жана текстиль болгон. Кошумчалай кетсек, 2020-жылы Кыргызстандан Түркияга импорт 91 миллион долларды түзгөн. Негизги продукциясы пахта, алтын, кургак буурчак жана баалуу металлдар болгон. 2021-жылы соода жүгүртүү 836 миллион долларга чейин өссө, экспорт 79,4%га көбөйүп, 749 миллион долларга жеткен, импорт болсо 5,1%га азайып, 86 миллион доллар түздү.

III. ТҮРКПА МҮЧӨ ӨЛКӨЛӨРДҮН СООДА ЖАНА ЭКОНОМИКА ДАРМАНЫН ИНТЕГРАЦИЯЛОО ҮЧҮН ЖАҢЫ РЕАЛДУЛУКТА ТРАНСПОРТ СҮЛДӨРҮНҮН ӨНҮГҮҮСҮНҮН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Азербайжан

21. Азербайжан орток коридордо жайгашкан, ыңгайлуу жерде – Чыгыш-Батыш менен Түндүк-Түштүк эл аралык транспорттук коридорлордо, кеңири транзит потенциалы бар. Бул багытта кошумча жүк агымын тартуу, ташуу жана жеткирүү көлөмүн көбөйтүү, транспорттук операцияларды оптималдаштыруу аркылуу бул потенциалды ишке

ашыруу максатында жергиликтүү жана аймактык деңгээлдеги маанилүү долбоорлор ишке ашырылган. Чет элдик жүк ташуучу унаалардан, анын ичинде ТүркПАга мүчө мамлекеттердин автотранспортчуларынан алынган салыктарды жана жыйымдарды алып салуу боюнча тиешелүү чаралар көрүлүүдө. Кооптуу жүктөрдү ташуу, чоң шаарларга кирүү үчүн алынуучу салыктарды жана жыйымдарды алып салуу багытында улуттук мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүү боюнча сунуштардын пакети, ошондой эле чет өлкөлүк автотранспорттордун өлкөнүн территориясында болгон мөөнөтү үчүн жана Азербайжандын аймагына кирген салмагы 38 тоннадан ашык автотранспорттордун басып өткөн ар бир километри учун жол салыгын оптималдаштыруу даярдалды. Чек ара бекеттеринде транспорт каражаттарынын тез өтүүсү, убакытты коротпоо шарттарды түзүү үчүн, ошондой эле улуттук мыйзамдарды эл аралык практикага ыңгайлаштыруу максатында, өлкөнүн чек арадан өткөрүү пункттарында квотадан тышкары «Уруксат» бланктарын берүүнү жокко чыгаруу жөнүндө мыйзамдарга өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилди.

22. Транзиттик потенциалды жана жүк агымын жогорулатуу максатында Азербайжан пандемияга чейин эле транспорттук жана транзиттик төлөмдөргө жеңилдиктерди колдонгон. Бул жеңилдиктер ТүркПАга мүчө мамлекеттердин жүк ташуучулары үчүн транспорттук операцияларды жөнөкөйлөтүү жана транспорттук чыгымдарды азайтуу жагынан маанилүү болгон. Ошондой эле ТүркПАга мүчө-мамлекеттердин компанияларынын Каспий деңизинде Эл аралык транспорт каттамдары (TIR) ташууларына инвестиция салууга катышуусу, ошондой эле Ferry/Ro-Ro (паром) жүк ташуучуларынын биргелешкен эксплуатациялоо чөйрөсүндөгү кызматташтык ташуулардын көбөйгөн көлөмүн камсыз кылууга жана чыгымдарды оптималдаштырууга кызмат кыла алат.
23. Учурда транзиттик ташуудагы ачык-айкындуулукту жана транспорттук процесстин катышуучуларынын ортосундагы бирдей шарттарды камсыздоонун маанилүү инструменттеринин бири Ортоңку коридорду санариптештирүү болуп саналат. Бул багытта Азербайжан 2022-жылдын 21-октябрындагы тиешелүү Мыйзамды кабыл алуу менен БУУнун жүктөрдү эл аралык автотранспорттук ташуу жөнүндө макулдашуу боюнча конвенциясынын электрондук жол баракчалары (E-CMR) боюнча Кошумча протоколуна кошулду. Ошондой эле «Эл аралык жүк ташуу китепчесин колдонуу менен эл

аралык жүк ташуу жөнүндө» бажы конвенциясынын жаңы 11-тиркемеси кабыл алынды, ал электрондук TIR ташуу үчүн мыйзамдык базаны түзөт.

24. Ошол эле учурда транзиттик жүк ташуу боюнча Координациялык Кеңеш тарабынан жүктөрдү ташуу үчүн бирдиктүү тарифтер, чек арадан өтүү тартиби, жүктөрдү ташуу эрежелерди белгиледи, жана келишимдердин шарттарын чагылдырган электрондук порталды түзүү боюнча иштер жүргүзүлүүдө, анын ичинде келишимдердин шарттары жана аларды түзүү тартиби, Азербайжандын мамлекеттик чек арасынан өтүүдө административдик жол-жоболор боюнча электрондук арыздарды кабыл алуу, жана жүктөрдү ташуу, жүктөрдү көзөмөлдөө жана ташуу процесстерине тиешелүү башка маселелер жаатында электрондук ыкмалар менен келишимдерди түзүү мүмкүнчүлүктөр.
25. Азербайжан бир катар регионалдуу долбоорлорду ишке ашырууга активдүү катышууну улантууда. Бул долбоорлордун бири “Санариптик маршрут” долбоору. Долбоордун негизги максаты – Каспий деңизинин портторунун (Баку эл аралык деңиз соода порту, Актау порту, Курык порту жана Түркмөнбашы порту) ортосундагы транспорттук операцияларды жана сооданы жеңилдетүүнү караган бирдиктүү санариптик платформаны түзүү. ЦАРЭСтин алкагында Азербайжан Грузия жана Казакстан менен Өркүндөтүлгөн транзиттик системаны (CATS) ишке ашыруу боюнча кызматташат. Ушул долбоор транзиттик операциялар үчүн бажы кепилдиктеринин тизмегин уюштуруу, документтердин санын минималдаштыруу, алдын ала электрондук маалымат алмашуу аркылуу тобокелдиктерди талдоо жана баалоону тездетүү, бажы өткөрүү пункттарында токтоп турушун кыскартуу максаттарына кызмат кылат.

Казакстан

26. Казакстан менен Азербайжан транзиттик жана транспорттук потенциалды, логистиканы, анын ичинде Кавказ жолун модернизациялоо жана өнүктүрүү боюнча чоң күч-аракеттерди жумшоодо, Азия-Европа жана кайта багыты боюнча жүктөрдү жеткирүүдө маанилүү роль ойноп жатышат. Бул контекстте Азербайжандагы Карабахдагы кырдаалдын турукташуусу Түштүк

Кавказдын жана Түркиянын Казакстан жана Борбордук Азия өлкөлөрү менен кеңири трансрегионалдык интеграциясы үчүн жаңы шарттарды түзөт, Каспий портунун инфраструктурасынын өсүп жаткан потенциалын ачат. Ошондуктан азыркы шартта Орто коридорду дүйнөлүк соода, транзит жана жеткирүү системасына туура куруу зарыл. Бүгүнкү күндө 80ден ашык казакстандык компания Азербайжанга өз продукциясын туруктуу экспорттоочу болуп саналат. Ошону менен бирге Казакстандан экспортту 272 млн АКШ доллары суммасында 105 товардык позицияга, анын ичинде металлургия продукциясын, тамак-аш жана суусундуктарды, машина куруу жана химия өнөр жайынын продукциясын көбөйтүү мүмкүнчүлүгү бар. Азербайжанда чет элдик капитал менен иштеген 15 миң компаниянын 159ү казак капиталы менен түзүлгөн. Бул компаниялар экономиканын өнөр жай, курулуш, соода, айыл чарба, транспорт жана кызмат көрсөтүү сыяктуу тармактарында иштешет. 1995-2021-жылдары Казакстандын мунай эмес секторуна Азербайжандын инвестициясы 200 миллион доллардан ашык, ал эми Азербайжандын мунай эмес секторуна Казакстандын инвестициясы 100 миллион долларга жакынды түзгөн.

27. Казакстан менен Кыргызстандын президенттеринин 2022-жылдын 26-майында Бишкекте өткөн жолугушууларында соода-экономикалык байланыштарды жана транспорттук-логистикалык кызмат көрсөтүүлөрдү өнүктүрүү боюнча бир катар маанилүү чечимдер кабыл алынган. Атап айтканда, казак-кыргыз чек арасынын өткөрүү мүмкүнчүлүгүн жогорулатуу, анын ичинде бажы процедураларына санариптик чечимдерди киргизүү сунушталып, модернизацияланган “Кордай – Ак жол” өткөрүү пунктун түзүү чечими кабыл алынды. Региондор ортосунда толук масштабдуу кызматташтыкты түзүүнүн, анын ичинде Казакстан менен Кыргызстандын ортосунда региондор аралык кызматташтык форумдарын уюштуруунун маанилүүлүгү өзүнчө белгиленди. Электр энергиясын алмашуу боюнча эффективдүү иштөө үчүн Казакстан Кыргызстанда ГЭСтерди, атап айтканда Камбар-Ата ГЭС-1ди биргелешип куруу сунушталды. «Карасу» жана «Ак-Тилек» өткөрүү пункттарынын аймагында «Алатау» өнөр жай-соода-логистикалык комплексин куруу боюнча макулдашууларга жетишилди. Бул комплексти түзүү ортомчулардын санын кыскартууга, акыркы керектөөчү үчүн продукциянын өздүк наркын төмөндөтүүгө жана жеткирүүнүн ылдамдыгын жогорулатууга мүмкүндүк берет.

28. Казакстан менен Түркиянын президенттеринин 2022-жылдын 10-майында Анкарада өткөн жолугушуусунда транспорттук-транзиттик өнөктөштүктү бекемдөө жана Орто коридордун потенциалын толук пайдалануу боюнча макулдашууларга жетишилди. Эл аралык курама жүк ташуу жөнүндө макулдашууга жана маалымат алмашууну уюштуруу жана бажы контролунун жол-жоболорун жөнөкөйлөтүү жөнүндө макулдашууга, ошондой эле эки өлкөнүн компаниялары менен 30 коммерциялык документке кол коюлду. Акыркы 16 жылда Түркиядан Казакстанга келген түз инвестициянын көлөмү 4,2 миллиард доллардан ашты. 2021-жылы Түркиядан келген түз чет элдик инвестициянын эң жогорку деңгээли катталып, 680 миллион долларга жеткен. Учурда Казакстанда түрк капиталынын катышуусунда 4 миңге жакын компания ийгиликтүү иштеп жатат. Түрк бизнесинин катышуусу менен Казакстанда 2 миллиард доллардан ашык суммага 61 ири долбоор ишке ашырылган. Бүгүнкү күндө 2,5 миллиард доллардан ашык 25 долбоор ишке ашырылууда. Ишке ашыруу стадиясында – 1,3 млрд доллардан ашык 54 келечектүү долбоор. Ошол эле учурда Казакстан түрк инвесторлоруна баалуу жана түстүү металлдарды чалгындоо жаатында 5 даяр долбоорду сунуштай алат. Мындан тышкары Казакстандын агро өнөр жай тармагында зыгыр жана башка май өсүмдүктөрүн кайра иштетүү боюнча биргелешкен ишканаларды ачуу сунушталууда.
29. Казакстан Кытайга жана Европага мунай экспорттоо жолдорун диверсификациялай баштады, анын ичинде түрк транспорттук коридорлорун колдоно баштады. Нефть проводдордун потенциалын жогорулатуу жана Актау менен Курык деңиз портторун модернизациялоо иштери башталды. Ошондой эле Курык деңиз порту Транскаспий коридоруна кошулгандан кийин Хоргостон Стамбулга жүк ташуу убактысы 5 эсеге кыскарган. Мурда 60 күндө келген жүк азыр 13 күндө эле келет.

Кыргызстан

30. Кыргызстандын Борбордук Азиянын так ортосунда жайгашканы географиялык жайгашуусу жагынан мамлекетке олуттуу экономикалык пайда алып келе турган негизги артыкчылыктардын бири жана биринчи кезекте транзиттик потенциалды ишке ашыруу менен шартталган. Кыргызстанда транспорттук инфраструктурасы

жетишсиз өнүккөндүктөн, климаттык жана географиялык шарттардын татаалдыгынан, өзгөчө кыш мезгилинде транспорттук чыгымдары жогору болот. Эксперттердин баамында, Кыргызстанда экспорттук-импорттук продукцияга транспорттук чыгымдар 25%ды түзсө, деңизге чыгуу мүмкүнчүлүгү бар өлкөлөрдө алардын үлүшү 10%га жакын. Айыл чарбасында жана өнөр жайда экспортко багытталган бизнес тез, ишенимдүү жана жеткиликтүү транспорттук жана телекоммуникациялык байланыштарды талап кылат. Акыркы жылдары Кытай жана Азиянын башка өлкөлөрү менен аймактык сооданы өнүктүрүү аркылуу өлкө транспорттук инфраструктурасын бир топ жакшыртты. Регионалдык жана эл аралык деңгээлде Кыргызстан ТРАСЕКА жана ЦАРЕС программаларына ылайык өзүнүн транспорттук саясатын аныктайт, анын алкагында жүк жана жүргүнчүлөрдү ташуу жаатындагы аймактык иш-чаралар координацияланат.

31. Бүгүнкү күндө Кыргызстан Казакстан менен биргеликте кыргыз-казак өнөр жай соода-логистикалык борборун түзүү боюнча биргелешкен долбоорду иштеп чыгууда. “Ак-Тилек” жана “Карасу” автожол постунда Өнөр жай соода-логистикалык комплексин түзүү жана иштетүү боюнча биргелешкен иш-чаралардын планы каралууда. Тараптар жана «Joint Technologies» компаниясы комплексти түзүү жана эксплуатациялоо, ошондой эле комплекстин инфраструктурасына инвестицияларды тартуу боюнча концепцияны жана биргелешкен иш-чаралардын планын түзүү боюнча Меморандумга кол коюшту. Азыркы этапта комплекстин иштеши боюнча өкмөттөр аралык макулдашуунун долбоору боюнча сүйлөшүүлөр жүрүп жатат.
32. Кытай товарларын Борбордук Азия өлкөлөрүнүн аймагы аркылуу ЕБге жана Жакынкы Чыгышка ташып өтүү үчүн Кыргызстан Өзбекстан жана Кытай менен биргеликте Кытай-Кыргызстан-Өзбекстан темир жолун куруу боюнча келишимге кол койду. Кыргызстандын аймагында Торугарт – Арпа – Макмал – Жалал-Абад бириктирилген 280 км автожолду куруу план бар. Жолдун баасы болжол менен 5 миллиард долларга бааланууда. Автомобиль жолунун потенциалы жылына 7 миллиондон 13 миллион тоннага чейин жүк ташууга бааланат. Алардын 80% транзиттик, 20% кыргыз соодасы экени айтылат. Долбоордун ролу Борбордук жана Батыш Азияда бирдиктүү транспорт тармагын түзүү болуп саналат. Долбоорду ишке ашыруу Азиядагы соода жана транспорт

географиясын кеңейтет. Кытайдан Кыргызстанга, Өзбекстанга жана бул өлкөлөр аркылуу Европага, ошондой эле Түштүк коридор аркылуу Перс булуңундагы өлкөлөргө жүк ташыйт.

33. 2022-жылдын апрель айында Кыргызстанда узундугу 63 км түзгөн Балыкчы-Кочкор темир жолунун курулушу башталган. Географиялык жактан Кыргызстандын темир жолу эки бөлүккө бөлүнөт – узундугу 323,4 км болгон «Түндүк» жана 101,2 км болгон «Түштүк» бөлүктөрү тиешелүүлүгүнө жараша Казакстандын жана Өзбекстандын темир жол тармагына чыгууну камсыз кылат. Өлкөнүн “Түндүк” жана “Түштүк” бөлүктөрүн бириктирүү үчүн Балыкчы – Кочкор – Кара-Кече – Макмал – Жалал-Абад темир жолун куруу зарыл. Эксперттердин айтымында, 5,3 миллион долларга 1 км темир жолду куруу менен долбоордун баасы дээрлик 1 миллиард долларды түзөт. Азыр Кыргызстанда Ош, Баткен, Жалал-Абаддан түз Өзбекстанга темир жол өтүп, ал Түркмөнстан аркылуу Иран менен байланышат. Балыкчы-Жалал-Абад долбоору аяктагандан кийин ТүркПАга мүчө өлкөлөр үчүн Кыргызстан жана Өзбекстан аркылуу дагы бир Түштүк коридору ачылат.

Түркия

34. Түркияда башталган «Транскаспий эл аралык транспорт жолу» (Орто коридор) байыркы Жибек жолун жандандыруу аракетинин эң маанилүү компоненттеринин бири. Грузия, Азербайжан жана Каспий деңизи аркылуу (Каспий транзиттик коридору аркылуу) темир жол жана автомобиль жолу аркылуу өтүп, Түркмөнстан-Өзбекстан-Кыргызстан же Казакстан жолу менен Кытайга жетет. Бул каттамда Баку/Алят (Азербайжан), Актау/Курык (Казакстан) жана Түркмөнбашы (Түркмөнстан) порттору Ортоңку коридордогу мультимодалдык транспорттун негизги пункттарын түзөт. Бул өлкөлөрдөн тышкары Ортоңку коридор демилгесин Ооганстан менен Тажикстан дагы колдойт.
35. Орто коридор жана Баку-Тифлис-Карс темир жол линиясы боюнча Кытай, Түркия жана Европанын ортосунда үзгүлтүксүз каттаган контейнердик ташуулардын максаты – орто мөөнөттүү келечекте жылына 200 поездге, узак мөөнөттүү келечекте жылына 1500 поездге чейин жеткирүү жана Кытай менен Түркиянын ортосундагы жалпы ташуу убактысын 10 күнгө чейин кыскартуу. Ошол эле учурда

Баку-Тифлис-Карс темир жол линиясы 2021-жылдын 10-сентябрынан тартып Орто коридордогу темир жол линиясы боюнча ишке ашырылган темир жол жүк ташуулары үчүн биргелешкен транспорттук документти колдонууда. Биргелешкен транспорттук документ бажылык тариздөөдө транзиттик режимде жөнөкөйлөштүрүлгөн тартипте колдонулат, ал «Транзиттик коштомо документ» катары чыгарылат, бул убакытты жана чыгымдарды үнөмдөйт.

36. Өткөн мезгил ичинде Азербайжан тарабы Каспий деңизи аркылуу өтүү үчүн маанилүү кадамдарды жасап, саякатка жеңилдиктер каралган. Түркия менен Азербайжандын ортосундагы сүйлөшүүлөрдө жакын арада чоңураак кемелер боюнча да иштер башталаары белгилүү болду. Бул аймактарда жасала турган жакшыртуулар мындан ары Каспий өткөөлдөрүн/Орто коридорду бардык жүк ташуучулар үчүн эң мыкты альтернативалуу жолго айлантат. Ошондой эле Азербайжан тараптын өтүнүчү менен Түркия менен Азербайжандын ортосунда 1992-жылы кол коюлган автомобиль транспорту боюнча келишимдин мөөнөтүн узартуу боюнча макулдашууга жетишилди. Жаңы Макулдашууга ылайык жол акыларын толугу менен алып салуу жана эки тараптуу/транзиттик жүк ташууларды либералдаштыруу өлкөлөр ортосундагы жүк ташууну жана сооданы андан ары өнүктүрүүгө олуттуу салым кошот, ошондой эле эл аралык жүк ташууларды тийиштүү деңгээлде кармоого мүмкүндүк берет.
37. Акыркы жылдары Казакстандын территориясы автотранспорттун жана Түркиянын товарларын Борбордук Азия өлкөлөрүнө ташуунун жападан жалгыз жолу болуп калды, анткени Түркмөнстан аркылуу өтүүчү альтернативалык жол пандемия учурунда жабылып, пандемиядан кийинки мезгилде да активдүү эмес. Көптөн бери жаралган казак-түрк транзиттик документтеринин көйгөйлөрүн чечүүдөгү негизги бурулуш 2022-жылдын 9-10-майында Анкарада түзүлгөн келишимдер болду. Бул жолугушуулардын алкагында 2019-жылы кол коюлган Бириктирилген транспорт жөнүндө макулдашууга өзгөртүүлөр киргизилип, квота маселеси чечилди. Келечекте эки тараптуу жана көп тараптуу сооданын туруктуу өсүшүн камсыз кылуу үчүн пайдалуу болгон эки тараптуу жана транзиттик транспортту толук либералдаштырууга ишенүүгө болот.
38. Кыргызстанда Түркиянын ташычуулары үчүн жол кире эки тараптуу негизде алынбайт. Узак убакыт бою Түркиянын жүк ташуучулары

үчүн транзиттик документтердин квоталары жетиштүү болгон, транзиттик документтерди колдонуудагы учурдагы кырдаалды эске алуу менен кыргыз тараптан кошумча документтерди суроо-талаптар канааттандырылган. Ал эми 2019-жылы Өзбекстандын транзиттик документтерин алууга квотанын көбөйүшү менен Кыргызстанга ташуулар да көбөйүп, кошумча документтер талап кылынган. 2021-жылдын 15-16-сентябрында Бишкекте өткөн сүйлөшүүлөрдүн жүрүшүндө тараптар эки тараптуу жана транзиттик транспортту либералдаштырууну макулдашты.

IV. КОРУТУНДУ

39. Жыйынтыктап айтканда, ТүркПАга мүчө мамлекеттерде транзиттик потенциалды өнүктүрүү боюнча конкреттүү иш-чаралар жүргүзүлүп жатканын белгилей кетүү керек. Ар бир өлкөнүн бул жаатта уникалдуу тажрыйбасы бар жана ТүркПАга мүчө-өлкөлөрдүн мындан аркы кызматташтыгы болгон транзиттик коридорлордун натыйжалуулугун жогорулатууга, ТүркПА регионунда алардын (транзиттик коридорлордун) өнүгүү борборлорун дүйнөлүк жүк ташуу темпине жылдырууга багытталышы керек.
40. Белгилей кетсек, ТүркПАга мүчө мамлекеттер географиялык жактан ыңгайлуу, Батыш менен Чыгыштын, Түндүк менен Түштүктүн ортосундагы кайчылаш каттамдарда жайгашкан. Ошондуктан, геосаясий жана социалдык-экономикалык туруксуздуктун азыркы татаал мезгилинде транспорттук жана транзиттик коммуникациялардын потенциалын жогорулатуу жана алардын мүмкүнчүлүктөрүн максималдуу пайдалануу маанилүү. Орто коридор жана ТРАСЕКА ТүркПАга мүчө өлкөлөр үчүн коммуникация хаб катары болушу мүмкүн. Бул контекстте бул багыттардагы транспорттук-логистикалык тармакты өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттарын аныктоо маанилүү. Анткени 2025-жылга чейин Орто коридорду өнүктүрүү гана үчүн 20 миллиард доллар өлчөмүндө инвестиция тартуу себебинен, ТүркПАга мүчө ар бир өлкө транспорттук каттамдардын санын көбөйтүүгө жана логистиканы өнүктүрүүгө кызыкдар болушу керек. Түрк мамлекеттеринин ортосундагы ички транспорттук жана транзиттик коридорлорду өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл буруу зарыл. Бул үчүн чек ара бекеттерин модернизациялоо жана “санариптик транспорт системасын”

калыптандыруу зарыл. ТүркПАга мүчө өлкөлөрдүн бардык борборлорунун ортосунда, мисалы, Баку – Астана, Астана – Бишкек, Бишкек – Баку ортосунда аба каттамдарды түзүү маанилүү. Транспорттук жана транзиттик каттамдардын кесилишинде таар жерлери пайда болгонун изилдөөгө зарыл, порттук хабдардын ишин синхрондоштуруу жана кыймылдуу составдын жана локомотив тартуучу парктардын жетишсиздигин жоюунун чечимдерин биргелешип издөө зарыл.

41. Түрк мамлекеттеринин Уюмуна мүчө мамлекеттердин ортосунда «Эл аралык бириктирилген жүк ташуу жөнүндө макулдашуу» жана «Жөнөкөйлөтүлгөн бажы коридорун түзүү жөнүндө макулдашуу», Түрк мамлекеттер уюмунун сооданы жеңилдетүү стратегиясы жана транспорттук байланыш программасы, ТүркПАга мүчө мамлекеттердин ортосундагы жүк ташуу жана бул жаатта ченемдик укуктук базаны бекемдөө абдан маанилүү.
42. ТүркПАга мүчө өлкөлөр туруктуу өсүштүн жана экономикалык өнүгүүнүн маанилүү элементи катары өздөрүнүн соода-экономикалык потенциалын интеграциялоону стимулдаштыруу үчүн транспорттук базаны өркүндөтүү зарылдыгын эске алышат. Эл аралык кызматташуу бул чөйрөдө илимий-изилдөөлөрдү жана иштеп чыгууларды илгерилетүүдөгү негизги маалыматтык платформалардын бири болуп саналат. Ошондуктан ТүркПАга мүчө-өлкөлөрдүн ортосундагы кызматташтыкты жана өз ара аракеттенүүнү семинарлар, конференциялар же тажрыйба алмашуу программалары сыяктуу биргелешкен иш-чаралар жана акциялар аркылуу кеңейтүү зарыл. Мындай иш-чараларды уюштуруу ТүркПА ишмердүүлүгүнүн негизги багыттарынын бири болгон моделдик мыйзамдарды иштеп чыгууга жана даярдоого көмөктөшөт.